

دانشگاه پیام نور

مرکز قم

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق (M.A)

گرایش: فقه و حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی حقوق شهروندی از دیدگاه فقه و حقوق ایران

استاد راهنما:

دکتر علی سعیدی

استاد مشاور:

دکتر محمدرضا ضمیری

نگارش:

عبدالحق براری گاوزنی

مرداد ۱۳۹۷

ب

وری اسلامی ایران
علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه پیام نور
استان قم

تاریخ: ۱۷ مرداد ۹۸
شماره: ۵۶۲ / ۱۱ / ۲۰
پیوست:

صورتجلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

آقای / خانم : عبدالحق براری گاوزنی

دانشجوی رشته : الهیات / فقه و مبانی حقوق

به شماره دانشجویی ۹۰۰۰۹۷۳۹۵

بررسی حقوق شهروندی از دیدگاه فقه و حقوق ایران

دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد نامبرده با حضور هیأت داوران در مورخ ۱۳۹۸/۲/۱۴ ساعت ۱۲

در محل مرکز قم برگزار و پس از ارزیابی پایان نامه مذکور به شرح زیر ارزیابی گردید.

نمره دفاع بر مبنای ۱۸	نمره دستاورد پژوهشی*	نمره نهایی	
۱۸	—	۱۱	به عدد
محمد دتنام	—	محمد	به حروف
درجه ارزشیابی			

امضا	کد استادی	محل خدمت	مرتبۀ دانشگاهی	نام و نام خانوادگی	هیأت داوران
	۴۰۰۹۹۶	پیام نور قم	استادیار	دکتر علی سعیدی	استاد راهنما
	۳۸۹۳۲۵	پیام نور قم	دانشیار	دکتر محمدرضا ضمیری	استاد مشاور
	۴۵۱۲۷۷	پیام نور قم	استادیار	دکتر حسین اسماعیلی	استاد داور
			-	علی عروجی	نماینده تحصیلات تکمیلی

نمره نامبرده بر اساس بخشنامه ها و دستورالعمل های مربوط به دستاوردهای پژوهشی استخراج شده در تاریخ نهایی شده است.

نام و امضای کارشناس پژوهشی مرکز

* نمره دستاورد پژوهشی برابر دستورالعمل مربوط در مهلت مقرر پس از دفاع تعیین شده و توسط کارشناس پژوهشی محاسبه و نمره نهایی اعلام می گردد.

میدان جهاد،
ن امامزاده سید علی،
بابان ۶۰ متری
پست.

ن پستی: ۳۷۱۸۵-۳۱۱

ن: ۷۷۸۸۲۴۵-۹

گاز: ۷۷۸۰۱۳۸

تعمدنامه اصالت رساله/پایان نامه

اینجناب عبدالحق براری گاوزنی دانش آموخته مقطع دکتری / کارشناسی ارشد ناپیوسته تخصصی در رشته علم اطلاعات و دانش شناسی گرایش مطالعات کتابخانه‌های عمومی که در تاریخ / ۱۳۹۸/ از رساله/پایان نامه خود تحت عنوان بررسی حقوق شهروندی از دیدگاه فقه و حقوق ایران با کسب نمره دفاع نموده‌ام، بدین وسیله متعهد می‌شوم.

۱) این رساله/ پایان نامه حاصل تحقیق و پژوه انجام شده توسط اینجناب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوط ذکر و درج کرده‌ام.

۲) این رساله/پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ مقاله، کتاب، ثبت اختراع و از این پایان نامه/رساله را داشته باشم، با ذکر نام استادان راهنما و مشاور و درج نام دانشگاه پیام نور اقدام خواهم کرد.

۴) چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب حقوقی ناشی از آن را می‌پذیرم و همچنین دانشگاه پیام نور مجاز است با اینجناب مطابق ضوابط و مقررات رفتار کند و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی

تاریخ و امضاء

سپاسگذاری:

از استاد گرامی جناب آقای دکتر علی سعیدی، استاد راهنمای اینجانب، بسیار ممنون و سپاسگذارم چرا که بدون راهنمایی های ایشان، تامین این پایان نامه بسیار مشکل می نمود.

همچنین از جناب استاد دکتر ضمیری به عنوان استاد مشاور، تقدیر و تشکر دارم که اینجانب را با نگاه مشفقانه یاری فرموده اند.

از همسر مهربان و صبورم وهم از فرزندم مهندس حمیدرضا بدلیل همراهی در تنظیم امر پایان نامه قدردانی می نمایم.

تقدیم به:

به امام خمینی رحمه الله و امام خامنه‌ای حفظه الله و فدائیان نگاه متعالی‌شان، به دانشمندان، اساتید، بزرگان و جوانمردانی که هستی‌شان را در حفظ و اعتلای این مرزوبوم و احقاق حقوق مادی و معنوی مردمانش فدا نموده و می‌نمایند. به رفیقان همراه و شهیدم ، که به زندگی من معنا بخشیده‌اند.

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	فصل اول: کلیات تحقیق، تعاریف و مفاهیم
۳	۱-۱- مقدمه
۴	۱-۱-۱: تبیین موضوع و مسأله تحقیق
۴	۲-۱-۱: اهمیت و ضرورت تحقیق
۵	۳-۱-۱: سوالات تحقیق
۵	۴-۱-۱: فرضیه های تحقیق
۶	۵-۱-۱: نوآوری تحقیق
۶	۶-۱-۱: پیشینه تحقیق
۷	۷-۱-۱: روش تحقیق
۷	۸-۱-۱: ساختار تحقیق
۷	۲-۲- تعاریف و مفاهیم
۷	۱-۲-۱: تعریف حق از نظر لغت
۸	۲-۲-۱: حق در اصطلاح عام
۱۰	۳-۲-۱: تعریف فقه از نظر لغت و اصطلاح
۱۲	۴-۲-۱: تعریف شیعه
۱۳	۵-۲-۱: تعریف شهروند
۱۴	۶-۲-۱: ماهیت و مفهوم حقوق شهروندی
۱۴	۷-۲-۱: تعریف کرامت انسانی و عزت نفس
۱۸	فصل دوم: حقوق شهروندی از دیدگاه فقه
۱۹	۱-۲-۱: تجلی حقوق شهروندی در فقه
۲۱	۱-۱-۲: حق حیات
۲۵	۲-۱-۲: استثنائات حق حیات
۲۷	۲-۲-۱: حق برخورداری از سلامت جسمی و روحی
۳۰	۲-۲-۲: حق برخورداری از سلامتی در روایات
۳۱	۳-۲-۲: حق برخورداری از سلامتی در نگاه فقه و فقهاء
۳۳	۳-۳-۱: حق برخورداری از مواهب طبیعی
۳۳	۱-۳-۲: حق برخورداری از مواهب طبیعی در اسلام
۳۴	۲-۳-۲: حق برخورداری از مواهب طبیعی در قرآن

- ۳-۳-۲- حق برخورداری از مواهب طبیعی در فقه و روایت----- ۳۵
- ۲-۴-۴- حق رفاه و آسایش----- ۳۶
- ۱-۴-۲- حق رفاه و آسایش در قرآن----- ۳۷
- ۲-۴-۲- حق رفاه و آسایش در فقه و روایات----- ۳۷
- ۲-۵-۵- حق برخورداری از امنیت----- ۳۹
- ۱-۵-۲- حق برخورداری از امنیت در قرآن----- ۳۹
- ۲-۵-۲- حق برخورداری از امنیت در روایات----- ۴۰
- ۳-۵-۲- حق برخورداری از امنیت در فقه و نگاه فقها----- ۴۱
- ۲-۶-۶- حق اشتغال----- ۴۵
- ۱-۶-۲- حق اشتغال در قرآن----- ۴۵
- ۲-۶-۲- حق اشتغال در روایات----- ۴۶
- ۳-۶-۲- حق اشتغال در فقه و نگاه فقها----- ۴۷
- ۲-۷-۷- حق مالکیت----- ۴۸
- ۱-۷-۲- حق مالکیت در قرآن----- ۴۸
- ۲-۷-۲- حق مالکیت در روایات----- ۵۰
- ۳-۷-۲- حق مالکیت در فقه و قول فقهاء----- ۵۲
- ۲-۸-۸- حق تحصیل علم----- ۵۴
- ۱-۸-۲- حق تحصیل علم در قرآن----- ۵۵
- ۲-۸-۲- حق تحصیل علم در روایات----- ۵۶
- ۳-۸-۲- حق تحصیل علم در فقه و قول فقهاء----- ۵۷
- ۲-۹-۹- حق آزادی بیان----- ۵۸
- ۱-۹-۲- حق آزادی بیان در قرآن----- ۵۸
- ۲-۹-۲- حق آزادی بیان در روایات----- ۵۹
- ۳-۹-۲- حق آزادی بیان در فقه----- ۶۲
- ۲-۱۰-۱۰- حق داشتن امر به معروف و نهی از منکر----- ۶۳
- ۱-۱۰-۲- حق داشتن امر به معروف و نهی از منکر در قرآن----- ۶۳
- ۲-۱۰-۲- حق داشتن امر به معروف و نهی از منکر در روایات----- ۶۴
- ۳-۱۰-۲- حق داشتن امر به معروف و نهی از منکر در فقه و قول فقها----- ۶۵
- ۲-۱۱-۱۱- حق ازدواج----- ۶۶
- ۱-۱۱-۲- حق ازدواج در قرآن----- ۶۷
- ۲-۱۱-۲- حق ازدواج در روایات----- ۶۷
- ۳-۱۱-۲- حق ازدواج در فقه و نگاه فقها----- ۶۸

- ۶۹-۱۲-۲- حق دفاع از مال و جان و آبرو -----
- ۶۹-۱۲-۲-۱- حق دفاع از مال و جان و آبرو در قرآن -----
- ۷۰-۱۲-۲-۲- حق دفاع از مال و جان و آبرو در روایات -----
- ۷۰-۱۲-۲-۳- حق دفاع از مال و جان و آبرو در فقه -----
- ۷۲-۱۳-۲- حق تظلم خواهی -----
- ۷۲-۱۳-۲-۱- حق تظلم خواهی در قرآن -----
- ۷۳-۱۳-۲-۲- حق تظلم خواهی در روایات -----
- ۷۴-۱۳-۲-۳- حق تظلم خواهی در فقه و نگاه فقها -----
- ۷۴-۱۴-۲- حق کمک به افراد مظلوم و ضعیف -----
- ۷۵-۱۴-۲-۱- حق کمک به افراد مظلوم و ضعیف در قرآن -----
- ۷۶-۱۴-۲-۲- حق کمک به افراد مظلوم و ضعیف در روایات -----
- ۷۷-۱۴-۲-۳- حق کمک به افراد مظلوم و ضعیف در فقه -----
- ۷۷-۱۵-۲- حق مشارکت در امور اجتماعی و سیاسی -----
- ۷۸-۱۵-۲-۱- حق مشارکت در امور اجتماعی و سیاسی در قرآن -----
- ۷۸-۱۵-۲-۲- حق مشارکت در امور اجتماعی و سیاسی در روایات -----
- ۸۰-۱۵-۲-۳- حق مشارکت در امور اجتماعی و سیاسی فقه -----
- ۸۱-۱۶-۲- حق برگزاری شعائر دینی -----
- ۸۲-۱۶-۲-۱- حق برگزاری شعائر دینی در قرآن -----
- ۸۴-۱۶-۲-۲- حق برگزاری شعائر دینی در روایات -----
- ۸۶-۱۶-۲-۳- حق برگزاری شعائر دینی در فقه و قول فقها -----
- ۸۸-۱۷-۲- حق برخورداری از عدالت و مساوات اجتماعی -----
- ۸۹-۱۷-۲-۱- حق برخورداری از عدالت و مساوات اجتماعی در قرآن و روایات -----
- ۹۱-۱۷-۲-۲- حق برخورداری از عدالت و مساوات اجتماعی در فقه و قول فقها -----
- ۹۲-۱۸-۲- عدالت قضایی -----
- ۹۳-۱۸-۲-۱- عدالت قضایی در قرآن -----
- ۹۴-۱۸-۲-۲- عدالت قضایی در فقه و نگاه فقها -----
- ۹۵-۱۹-۲- حق انجام معاملات -----
- ۹۵-۱۹-۲-۱- حق انجام معاملات در قرآن -----
- ۹۶-۱۹-۲-۲- حق انجام معاملات در روایات -----
- ۹۶-۱۹-۲-۳- حق انجام معاملات در فقه و کلام فقها -----

فصل سوم: حقوق شهروندی در نظام حقوقی ایران..... ۹۸

مقدمه ----- ۹۹

۳-۱- حقوق شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ----- ۹۹

۳-۱-۱- اصول محوری حقوق شهروندی در قانون اساسی ----- ۱۰۱

۳-۱-۲- مصادیق حقوق شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ----- ۱۰۲

۳-۱-۳- بررسی جایگاه حقوق شهروندی در قانون کشور ----- ۱۰۳

۳-۲- حقوق شهروندی اجتماعی ----- ۱۰۵

۳-۲-۱- حق حیات ----- ۱۰۷

۳-۲-۲- حق بر خورداری از سلامت جسمی و روحی ----- ۱۰۸

۳-۲-۳- حق بر خورداری از مواهب طبیعی ----- ۱۰۹

۳-۲-۴- حق رفاه و آسایش ----- ۱۱۲

۳-۲-۵- حق بر خورداری از امنیت ----- ۱۱۳

۳-۲-۶- حق تحصیل علم ----- ۱۱۶

۳-۲-۷- حق دفاع از مال و جان ----- ۱۱۷

۳-۲-۸- حق آبرو و حیثیت ----- ۱۱۸

۳-۲-۹- حق تظلم خواهی ----- ۱۲۱

۳-۲-۱۰- عدالت و حقوق قضایی ----- ۱۲۳

۳-۳- حقوق شهروندی سیاسی ----- ۱۲۴

۳-۳-۱- حق آزادی ----- ۱۲۵

۳-۳-۲- حق آزادی بیان ----- ۱۲۷

۳-۳-۳- آزادی در تابعیت ----- ۱۲۷

۳-۳-۴- آزادی مطبوعات ----- ۱۲۷

۳-۳-۵- آزادی احزاب ----- ۱۲۸

۳-۳-۶- آزادی عقیده و آزادی در تغییر عقیده ----- ۱۲۹

۳-۳-۷- حق داشتن امر بمعروف و نهی از منکر ----- ۱۳۰

۳-۳-۸- حق برگزاری شعائر دینی ----- ۱۳۲

۳-۳-۹- حق بر خورداری از عدالت و مساوات ----- ۱۳۳

۳-۴- حقوق شهروندی فرهنگی ----- ۱۳۴

۳-۴-۱- حق آموزش و پرورش ----- ۱۳۴

۳-۴-۲- حقوق زنان ----- ۱۳۴

۳-۴-۳- حق ازدواج ----- ۱۳۴

۳-۵- امور ممنوعه حقوق شهروندی ----- ۱۳۷

۳-۵-۱- ممنوعیت شکنجه و اجبار به شهادت و اقرار و سوگند ----- ۱۳۷

۳-۵-۲- ممنوعیت هتک حرمت و حیثیت متهمان و محکومان ----- ۱۳۷

۱۳۷	۳-۵-۳- منع توقیف خودسرانه ی اشخاص
۱۳۷	۳-۵-۴- منع تبعید خودسرانه اشخاص
۱۳۸	۳-۵-۵- ممنوعیت تفتیش عقاید
۱۳۸	۳-۶-۶- حقوق شهروند اقتصادی
۱۳۹	۳-۶-۱- حق اشتغال
۱۴۲	۳-۶-۲- حق مالکیت
۱۴۴	نتیجه گیری
۱۴۹	پیشنهادات
۱۶۱	Abstract

چکیده

حقوق شهروندی از جمله مفاهیم و شاخص های مهم جوامع مدرن امروزی است که ارتباط وثیقی با شاخه های مختلف علم نظری و عملی دارد. این طرح بر آن است تا به حقوق شهروندی در فقه شیعه و حقوق ایران بپردازد. بنابراین در تبیین حقوق شهروندی در فقه شیعه، بدو می بایست به تعریف مفاهیم بنیادین برداشته و سپس ضمن تشریح ارتباط میان فقه و نظام حقوقی ایران به نظریات و آراء فقهاء و فقه شیعه در این خصوص پرداخت. در این مرحله، متن و بحث آماده است تا اشاره ای به حقوق شهروندی در اسلام (قرآن و روایات شیعی) و فقه امامیه داشته و در نهایت ضمن تبیین ظرفیت بی نفاذ فقه و نفوذ آن در سراسر حوزه های تشریح و جعل احکام به تشریح حقوق شهروندی در ساحت قوانین حقوقی ایران بپردازد؛ قوانینی که مورد عنایت فقه و فقهاء بوده و از این نظر سراسر حوزه تشریح، عرصه معیت و همخوانی فقه و حقوق ایران است. بنابراین هیچ قانونی در تخالف و تضاد با فقه پیدا و اثبات نخواهد شد. در این بین گرچه موارد ناسازگارنمایی وجود دارد اما فقه با آغوش باز این موارد را مهمان سفره گسترده و پویای خویش کرده و قادر به توجیه تمام آنها است. شیوه جمع آوری طرح حاضر با مطالعه آثار مرتبط و استفاده از کتابخانه و سیر در مجموعه مقالات همسو و مقارن با نگاه به فهرست تحقیقات و آرشیوها از طریق سیستم اطلاع رسانی رایانه ای صورت گرفته است. ارایه ارتباط وثیق میان فقه شیعی و موضوع منتخب در قوانین جمهوری اسلامی ایران آن چیزی است که مرا واداشته که حضور حداکثری شریعت محمدی در قالب فقه شیعی را در همه عرصه های حیات بشری از جمله حقوق شهروندی نشان دهم

کلید واژگان: حقوق شهروندی، فقه شیعه، فقها - حقوق ایران، قانون اساسی و مباحث.

**فصل اول: کلیات تحقیق،
تعاریف و مفاهیم**

انسان بخاطر جایگاه اش در هستی حق فراوانی به گردن آسمان و زمین پیدا کرده است. تو گویی که همه مامورند برای او به عنوان قبله خود، نماز خدمت بخوانند. وقتی فرشته گان بخاطر او مامور به سجده شوند حال و روز تکلیف در برابر او برای دیگر کلمات عالم وجود، معلوم است. این جایگاه بحق را خداوند برای او تعریف کرده است.... آنگاه که انسان وارد زندگی جمعی خویش شد، خداوند او را رها نکرد و با انزال کتب و ارسال رسل (شریعت و قانون با عقل مکمل) مرحله به مرحله او را مشایعت کرده است: با جعل قوانین و احکام ثابت و متغیر و حتی با اعتماد به او در منطقه اباحت و فراغ به ارتباطش همراه با عقل و نقل معصومانه و تعریف شده، دست او را از دامن لطفش در پیدایی راهبردهای لازم، کوتاه نکرد و از طرف دیگر، قدرتهای حاکم بر محیطش را در زندگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و... مکلف کرد تا رعایت او را بنمایند و در نهایت همگان را به تعامل با خویشتن خویش، تعامل با افراد پیرامونی زندگی شان، تعامل معقول با قدرت حاکمیت و حتی در تعامل با طبیعت و مظاهر آن از موجودات و محیط زندگی - دعوت نموده است و از باب کلکم راع و کلکم مسؤول عن رعیت، همگان را نسبت به هم، راعی و رعیت متقابل، دانسته است که جلوه این تکلیف و مسؤولیت به صورت قوانین و حقوق همه حوزه ها در هر عصری و مصری تجلی داشته و دارد که بخشی از آن در موضوع مورد بحث به عنوان حقوق شهروندی، در نگاه فقه امامیه و حقوق ایران، خود نمایی کرده است.

شرایع الهی برای اداره ی امور بشری از آنجایی که خاستگاه ربوبی دارند و از ناحیه خداوند که آفریدگار فطرت و آگاه به تمام نیازها و خواسته های بشری است، صادر شده اند، بهترین و کاملترین راهنما و دستورالعمل برای انسان هاست. از بین ادیان مختلف، دین مبین اسلام کاملترین قواعد حقوقی را برای بشر مطرح کرده است که مطابق با فطرت انسانی است و نه تنها به کمال معنوی انسان ها توجه دارد بلکه در حیات بشری، به کرامت آن ها به عنوان اشرف مخلوقات، فارغ از نژاد، رنگ و مذهب احترام میگذارد. از جمله مسائل مهم حقوق شهروندی در اسلام، علاوه بر عدل و مساوات « کرامت انسان ها، ارزش زندگی و حیات افراد، بیهوده نبودن زندگی و معناداری آن و نیز هدفمند بودن خلقت انسان » است. البته آنچه در علم حقوق درباره موضوع حق بحث شده در آثار فقهی فقهای ما به تفصیل تبیین شده که قابل تامل و توجه است. صاحب این قلم سعی داشته با ملاقات با موضوع بحث، مخاطبان محترم را به بازبینی این اثر دعوت نموده و میزبان کم بضاعت را با کرامت خویش با نگاهی از لطف - متوجه کاستی هایش بفرمایند. ناگفته نماند که تلاقی فقه و حقوق در کشورهای اسلامی به نحوی و در کشور ایران مخصوصا موضوعی نیست که از چشم ها پنهان باشد. در این جغرافیا که با نظام مردمسالاری دینی و فقهی به طور ویژه نزدیک به نیم قرن بدرقه می شود، ربط وثیقی را بین فقه و حقوق، فقهاء و حقوقدانان، مشاهده می کنیم. جهت گیری بحث حاضر برای نمایاندن این پیوند در حد یک تکلیف پایان کاری می باشد. تعامل فقه و حقوق، فقیه و حقوقدان، در سراسر حوزه تشریح و قانونگذاری در ایران، بسیار تماشایی است تا جایی که هیچ قانون و حقوقی را نمی توان مخالف فقه

پیدا و اثبات کرد. گرچه مواردی بظاهر تظاهر به عدم نا سازگاری کنند اما فقه، با آغوش پنهان و آشکارش آن را مهمان سفره گسترده خویش نموده و می نماید. رویکرد این مقال، تلاش دارد تا این معنا را نشان دهد: بعون الله.

۱-۱-۱: تبیین موضوع و مسأله تحقیق

در جهان امروز، موضوعی که بیشتر از همه چیز در محافل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در سطح ملی و بین المللی، مطرح می گردد و رسانه ها، نشریات و مطبوعات جهان نیز به وفور به آن اشاره می نمایند و گاه ممکن است بهانه ای برای دخالت های نظامی ی بعضی کشورها گردد، موضوع حقوق شهروندی است.

جهان غرب مدعی است حقوق بشر و به تبع آن حقوق شهروندی، از دستاوردهای آنان می باشد حال با توجه به اهمیت موضوع سوال این است که: آیا واقعا حقوق بشر و حقوق شهروندی، دستاورد و حاصل افکار دانشمندان غرب است یا اینکه دین مبین اسلام علی الخصوص مذهب تشیع در ۱۴۰۰ سال پیش تاکنون به آن پرداخته است؟ و اگر دین اسلام اعتقاد به حقوق شهروندی دارد چه تفاوت هایی با حقوق شهروندی با قوانین بین المللی که غرب مدعی تدوین و تصویب آنهاست دارد؟ منبع و منشاء حقوق شهروندی در مذهب تشیع با حقوق بشر در قوانین بین المللی چه می باشد؟ کدامیک از این نظام های حقوقی می تواند انسان را به جایگاه والا برساند؟

این درحالیست که آزادی های مشروع و اساسی در غرب بر اساس مکتب لیبرالسم تعریف شده است. از این منظر مفهوم فلسفی آزادی با اصل حاکمیت اراده، توجیه می شود و یا این معنا، بر فرض وجود قرارداد است که حدود اختیار دولت و مردم، بر اساس این توافق، بدون دخالت خالق انسان، تنظیم می شود.

۲-۱-۱: اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت و جایگاه حقوق شهروندی در نظام بین المللی و ارتباط متقابل این مفهوم با حقوق بشر، از مسائل و دغدغه هایی است که محور بحث بسیاری از جامعه شناسان، تحلیل گران اجتماعی، علمای دین، دولت مردان و فلاسفه می باشد.

مهم ترین ویژگی انسان مدرن، عقلانیت است و رشد عقلانیت برای جوامع مدرن بشری نیازهای جدیدی ایجاد کرده است. گسترش روابط در جامعه بین الملل، سطح روابط انسانی را توسعه داده و افزایش سطح این روابط، حقوق جدیدی را در جوامع ایجاد کرده است که مردم در آن مشارکت کامل داشته باشند تا مفهوم راستین شهروندی در آن مصداق پیدا کند فقط در این صورت است که جامعه بین المللی می تواند با استفاده از ظرفیت های خلاق همه افراد بشر اعم از زن و مرد، پیر و جوان، فقیر و غنی در خدمت همه ی اهالی زمین قرار گیرد.

ادیان الهی سهم بسیاری در ارائه ی مباحث مربوط به حقوق شهروندی دارند چرا که اصولاً در برابر ظالمان و حاکمان ناقض حقوق انسانی ظهور داشته اند چنانکه مهم ترین خاستگاه حقوقی در اندیشه ی اسلامی، کتاب

خدا، قرآن است که به عنوان «تبیان کُلِّ شَیْء» میدان داری می کند و هم فقه شیعی که از دل قرآن، سنت معصوم، مدد عقل و اجتهاد پویا و سیال با حال و هوای بشری در هر عصری و مصری همراهی می کند.

در سال های اخیر در جامعه ایران این مفهوم از سوی نخبگان سیاسی، اجتماعی و دینی مورد توجه قرار گرفته است آگاهی از حقوق شهروندی از جنبه های مهم روابط انسانی و اجتماعی و عامل بسیار اساسی برای تداوم زندگی جمعی در دنیای پر مخاطره مدرن است. عدم توجه به آگاهی از حقوق شهروندی از نگاه دینی و فقه شیعی، حق معرفتی و کلیدی شهروندان فقه مدار نظام جمهوری اسلامی را نادیده گرفته و آن ها را از راز توانایی درک حقوق شهروندی، بلکه در کل فقه در خصوص قوانین مرتبط با انسان، محروم می کند و این حرمان، زینده ی نظام فقهی و شهروندان محترم فقه مدار آن نخواهد بود.

۱-۱-۳: سوالات تحقیق

۱-۱-۳-۱: سوال اصلی :

حقوق شهروندی و نسبت آن با فقه شیعه چیست ؟

۱-۱-۳-۲: سوالات فرعی :

۱- حقوق شهروندی و نسبت آن با قوانین حقوقی ایران بر مبنای فقه شیعه چیست ؟

۲- ضمانت اجرایی حقوق شهروندی در قوانین حقوقی ایران چیست ؟

۱-۱-۴: فرضیه های تحقیق

۱- حقوق شهروندی مفهوم وسیعی است که کیفیت روابط مردم با مردم و دولت و روابط آنان را بر یکدیگر تنظیم می کند که بخش عظیمی از فقه به این مهم می پردازد .

۲- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در مقام فقه سیاسی مکتوب شیعه بوده و حقوق شهروندی در آن، همخوان با مطالبات فقه شیعه است که دفاع از حقوق شهروندی را وظیفه ی دینی خود می داند. قانون جمهوری اسلامی ایران بر مبنای فقه شیعه، تنظیم شده و تعریف متعال تری نسبت به تعاریف دیگر، ارائه داده است که مدعی است، قادر به دفاع از حقوق شهروندی در حوزه ی دینی است. چنین تعریفی نیازمند ضمانت های اجرایی نیز می باشد که از سوی شارع ارائه شده است و ما بر آنیم این سیر متعارف و متفاوت مفهوم حقوق شهروندی را پیموده و ضمن ارائه ی تمایز میان آن ها، به اثبات برتری تعریف حقوق شهروندی، بر مبنای فقه سیاسی شیعه پردازیم که به نوعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تجلی یافته است.

۳- ضمانت اجرایی حقوق شهروندی : ضمانت اجرایی حقوق شهروندی در برخی موارد برخوردار قانونی و در برخی موارد اخلاقی بوده که فاقد ضمانت اجرا می باشد.

۱-۱-۵: نوآوری تحقیق

با توجه به پایان نامه های ارائه شده از ناحیه دوستان همقطار، در گذشته و ادعای همسویی موضوع حاضر با فقه شیعی، در هیچ اثری، دیده نشده که پیوند بحث با فقه امامیه را به سامانی برسانند که مدعی آن بوده اند و این نه به معنای نادیده گرفتن تلاشهای آن عزیزان است که چه بسا این کوشش حاضر از آن آثار بهره برده است و ملهم به مسایلی شده است که در تنظیم کار خود موثر و راهگشا بوده است. منتهی در آن آثار غلبه فقه بر مباحث - نمود نمایانی نداشته و کمبود حضور فقه در نقش آفرینی اش نسبت به مسایل موضوع، بحث را مثلا به آیاتی از قرآن و فرازهایی از نهج البلاغه و... پوشش می دادند - لکن تلاش حاضر سعی دارد با همه ضعفهایش تا حدودی نقش فقه را برجسته تر نشان دهد و با عنایت استاد راهنما به شکل گسترده تری وارد مقوله شهروندی در این خصوص شود.

۱-۱-۶: پیشینه تحقیق

در حقوق شهروندی از نگاه فقه شیعی، گرچه بحث هایی ارائه شده است ولی هنوز به پختگی لازم خود نرسیده است.

نظام نوپای جمهوری اسلامی، که با تر امامت و ولایت در مقابل سایر راهبردهای اداره سعادت‌مندان بشر، مطرح است مبتنی بر فقه شیعی می باشد و لذا طرح مسئله حقوق شهروندی با این نگاه، تحقیق را نو و به روزتر جلوه می دهد.

هنوز دنیا مترصد است که مبانی احکام مدیریت بشر و حفظ کرامت و شأن آن، در همه حوزه ها از جمله در حوزه ی شهروندی در نظام جمهوری اسلامی چیست؟ لذا تبیین یکی از مباحث چالشی و دغدغه مند در حکومت ها، همچون حقوق شهروندی از نگاه فقه شیعی می تواند، حرف و طرحی قابل قبول، در انتظار جهانیان، مطرح باشد که در تراز موضوع، چندان بدان پرداخته نشده است. فقهای همچون امام خمینی (ره) و اندیشمندانی چون آیت الله شهید مطهری و آیت الله مصباح یزدی و ... در امتداد نگاه انسان های کامل و متعالی، چون نبی اکرم (ص)، امام علی (ع) و دیگر معصومان پیدا و نهان، با صراحت و با اشاره و کنایه ها، به موضوع حقوق شهروندی پرداخته اند و آثاری از این دست، پیش روی ما جلوه گری ها می کند. اینجانب، آثار متعددی را در تعقیب مساله حاضر به کار گرفته ام که در فهرست نهایی این اثر مشهود است: از باب نمونه: کتاب حق و تکلیف. جوادی آملی. عبدالله. چاب سوم. ۱۳۹۲. قم. اسرا. و کتاب آشنایی با قانون اساسی. ملک افضلی. محسن. ۱۳۹۱. مقالات از جمله مقاله حقوق شهروندی در جمهوری اسلامی ایران. کدخدایی. عباسعلی. درآمد. حقوق وقضا. ج. ۱۳۸۹، ۵. و عدالت حقوقی. ۱۳۸۲. ناصر قربان نیا. مقاله سوم. دوره ۹. ش. ۳۲. زمستان ۱۳۸۳. و دیگر آثار موجود در فهرست منابع، قابل اعتنا است.

رعایت حقوق شهروندی و عدالت خواهی، ریشه در تاریخ تمدن بشری دارد و از قدیم، آثار و اسنادی مستند به جا مانده است. منشور حقوقی معروف کوروش کبیر، به عنوان نخستین اعلامیه حقوق بشر ایرانی، در زمینه ی تامین و تضمین حقوق مردم، محسوب می شود.

۱-۱-۷: روش تحقیق

انسان به دلیل برخورداری از قوای فکری و عقلی، همواره در اندیشه و تفکر درباره جهان و زندگی و مسائل گوناگون آن بوده است. بنابراین در برابر شناخته‌ها و آگاهی‌های او قرار می‌گیرد و به ذهن او خطور می‌کند طرح این سوال‌ها به شکل‌گیری راه حل‌های فرضی، ذهنی و تخیلی منجر می‌گردد. علیهذا با توجه به موضوع پایان‌نامه نگارنده، براساس روش‌های مختلف که در باب علوم انسانی وجود دارد، روش تحلیلی استدلالی و تطبیقی را انتخاب نموده که تحقیق را از نظر نو بودن، مرتبط با رشته تخصصی و شفاف بودن بارز می‌نماید لذا برای رسیدن به این مطلوب تلاش‌هایی برای دستیابی به سوابق و ادبیات مسئله صورت گرفته و با مطالعه و فیش برداری، استفاده از کتابخانه، استفاده از فهرست تحقیقات و مجموعه مقالات و آرشیوها، سیستم‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای، توانستم موضوعاتی را انتخاب نمایم که از حیث نظری قابل اعتنا باشد.

۱-۱-۸: ساختار تحقیق

این تحقیق مشتمل بر یک مقدمه، سه فصل و یک نتیجه‌گیری می‌باشد. فصل اول: این فصل شامل دو بخش می‌باشد: بخش اول شامل کلیات که در بالا ذکر شده است و بخش دوم شامل مفاهیم و تعاریفات می‌باشد که در ادامه بدان اشاره خواهیم کرد. فصل دوم: این پایان‌نامه می‌کوشد تا به مولفه‌های حقوق شهروندی از نگاه فقه و فقها بپردازد؛ البته قبل از ورود به این فصل از توان و ظرفیت فقه و پاسخگویی آن به تمام حوزه‌های مبتلا به بشری پرده برداری می‌شود تا خلاء موجود در داخل فصل را پشتیبانی مطلوب کرده باشد. فصل سوم: به مولفه‌های حقوق شهروندی مطرح در فصل دوم از نگاه حقوق ایران اشاره دارد و سرانجام با یک جمع‌بندی و نتیجه‌گیری کوشیده می‌شود نشان دهد که وسعت دامنه و میدان فقه به تمام ساحت‌های حقوقی در نگاه شیعی از جمله حقوق شهروندی نظر دارد و با تحلیلی در خور به توجیه منطقی پیوند حقوق شهروندی در فقه امامیه و حقوق ایران بپردازد.

۱-۲- تعاریف و مفاهیم

در این مبحث به بررسی تعاریف و مفاهیم به کار برده شده در این تحقیق خواهیم پرداخت.

۱-۲-۱- تعریف حق از نظر لغت

واژه حق همانند سایر واژه‌ها و کلمات دارای دو معنای لغوی و اصطلاحی است. حق (ح-ق-ق) در قاموس لغت به معنای ثبوت، ضد باطل و موجود ثابت (مجمع البحرین، ج ۱، ص ۵۴۵، و المصباح المنیر، ج ۱)

ص ۱۴۳). وجود ثابتی که انکار آن روا نباشد. نیز به معنای وجود مطلق و غیر مقیدی که به هیچ قیدی تقیید نشده باشد: یعنی ذات اقدس باری تعالی آمده است. (کشاف اصطلاحات الفنون. ج ۱. ص ۶۸۳). در فرهنگ لغت webster، کلمه ی حق «Right» به معنای عدالت، قانون، اخلاق و چیزی آمده که شخص به درستی ادعای آن را دارد می باشد. (باورقی کتاب: جوادی آملی. عبدالله. حق و تکلیف. ۱۳۹۲. چاپ سوم. قم. اسراء.).

۱-۲-۲-حق در اصطلاح عام

حکم مطابق با واقع را گویند که بر اقوال و عقاید و مذاهب و ادیان اطلاق میشود((در فرهنگ لغت webster—کلمه حق right به معنای مطابق عدالت - قانون و اخلاق و چیزی آمده که شخص به درستی ادعای آن را دارد))

اصطلاح حق در محل بحث معنایی است که شامل اصطلاحات فقهی، حقوقی و سیاسی می شود. واژه ی حق به یک اعتبار در صورت جمع بسته شدن به صورت «حقوق» به کار می رود. این امر موجب اشتباه به همین لفظ در معانی دیگر می شود. از این رو لازم است توجه شود که واژه ی «حقوق» مشترک لفظی است و در معانی ذیل استفاده می شود:

الف) گاهی «حقوق» به مجموعه مقررات حاکم بر روابط اجتماعی اطلاق می شود. «حقوق» در این معنا، گاهی مرداف «قانون» دانسته می شود. برای مثال به جای «حقوق اسلام»، «قانون اسلام» گفته می شود.

ب) گاهی «حقوق» جمع «حق» است. در این معنا کلمه «حقوق» هم در لفظ و هم در معنا جمع است. ج) در استعمال دیگر، واژه «حقوق» به معنای «علم حقوق» به کار می رود. در نیم قرن اخیر «حقوق» در معنای «علم حقوق» استعمال می شود. (محمدجعفر، جعفری لنگرودی، ۱۳۷۵، ص ۱۲)

در میان معانی یادشده، معنای دوم مقصود است. به عبارت دیگر، معنای موردنظر از «حق» معنایی است که معادل واژه ی right در زبان انگلیسی است نه law و نه jurisprudence.

«Law» به معنای قانون است و «jurisprudence» به معنای علم حقوق، اگرچه واژه اخیر گاهی به معنای فلسفه ی حقوق نیز استعمال می شود. (آقایی، بهمن، ۱۳۷۸، ص ۷۴۴). ولی به اعتبار دیگر از نگاه ما تردیدی وجود ندارد در اینکه حق در برخی موارد دارای ماهیت اعتباری عقلانی و در بعضی موارد شرعی است و شکی نیست که حق در همه ی موارد معنا و ماهیت واحد داشته و میان مصادیقش مشترک معنوی است، مفهوم آن اعتباری بوده و امکان تعریف حقیقی از نوع حد و رسم منطقی برای آن ممکن نیست. (رک: فلسفه حقوق بشر، ۱۳۸۶، ص ۷۴، ۷۵)

مفهوم اعتباری حق در علوم مختلف تعاریفی برای خود پیدا کرده که البته آن تعاریف از معنای لغوی (ثابت، سلطه و نوعی از سلطنت و ملک) بیگانه نیستند. مثلاً وقتی گفته می شود حقوق بشر، یعنی اموری که برای بشر ثابت و او بر آن امور سیطره و تسلط دارد؛ مانند حق حیات، آزادی، تملک عین و... وقتی گفته می شود انسان

صاحب حقوقی است به این معنا نیست که او بر اموری تسلط دارد و یا آن امور برای او ثابت هستند؛ اما همین معنا از جهات مختلف دارای تقسیماتی است:

۱-۲-۲-۱- تعریف حق در اصطلاح فقه

در اصطلاح فقه «حق» به مفهوم تسلط و قدرت یافتن بر چیزی استفاده شده، مثل حق تحجیر در عین و حق خیار در غیر عین (در عقد) حق قصاص، حق حضانت در سلطنت بر شخص. فقه،

شناخت هر نوع حکم خداوند در مورد افعال مکلف است، که عناوین پنجگانه حلال، حرام، مستحب، مکروه و مباح را پیدا می کند تخلف از غالب احکام فقه، جزاء دنیوی و آخروی دارد. با توجه به سابقه و گستره ای که موضوع حق در فقه امامیه دارد، بررسی ماهیت حق، می تواند زمینهی از کاوش حق محوری در حق باشد.

در متون اصولی و فقهی برای واژهی حق، معانی مختلفی ارائه شده؛ برخی آن را مرتبه ای ضعیف از ملکیت دانسته و بعضی دیگر آن را امری اعتباری گرفته و عده ای آن را اختیار انجام فعل، معنا کرده اند.

به هر تقدیر در تعریف ماهوی آن هیچ اجماعی میان فقها وجود ندارد، اما از میان تعاریف ارائه شده جامع تر از همه آنها این است که «حق» از سنخ سلطنت است، نه ملکیت.

در فقه وقتی از حق سخن گفته می شود، نوعی از سلطه و سلطنت در آن نهفته است: «الحق سلطنته فعلیه طرّفیها بشخص واحد»

حق، سلطنت فعلیه ای است که با فرض یک طرف، قابل تصور نیست، بلکه باید قائم به دو طرف باشد: یک طرف صاحب حق که از آن منتفع می شود و دیگر آن که حق بر ذمه ی اوست و آدای آن را عهده دارست: « لایجری لاحد الا جری علیه و لایجری علیه الا جری له ». (شیروانی. علی. نهج البلاغه، ۱۳۸۹، خ ۲۱۶. ص ۳۹۷)

پس اینکه معنای فقهی حق را نوع یا مرتبه ای از ملکیت به حساب آوریم، ناصواب است. (رک فلسفه حقوق بشر، ۱۳۸۶، ص ۷۴-۷۵)

چون اولاً در حق، صاحب آن می تواند افزون بر توانائی انجام و ترک آن حق را از خود ساقط کند به همین جهت گفته شده: « لکلّ ذی حقّ آن یسقط حقه ». ثانیاً متعلق حق همیشه عملی از اعمال است در حالی که متعلق ملک افزون بر عمل، شیئی هم می تواند باشد. ثالثاً ملک، سلطنت قویّه را گویند و حق سلطنتی ضعیف است: یعنی مالک هر گونه تصرف مشروعی را می تواند در ملک خود انجام دهد اما صاحب حق جز برخی از تصرفات را که برای او معین شده نمی تواند انجام دهد. (جوادی آملی حق و تکلیف ۱۳۹۲-ص ۲۵).